पाठ्यक्रमकूटक्रमाङ्कः - 310 श्रेयाङ्काः - 4

पाठ्यक्रमनाम - **छन्दोलङ्कारः काव्यसौन्दर्यञ्च**

श्रेयाङ्काः - 04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः अलङ्कारशास्त्रस्य बोधेन सहैव नूतनकाव्यसर्जनकौशलस्य विकाससम्पादनेन नाट्यशास्त्रीयसिद्धान्तानाञ्च परिचयप्रदानेन सहैव संस्कृतवाङ्मयस्य अत्यन्तं विस्तृतसाहित्यस्य परिचयप्रदानपूर्वकं अस्माकं काव्यशास्त्रीयपरम्पराणां विषये गभीराध्ययनाय विश्लेषणाय च अवसरप्रदानमस्ति।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

- माध्यमिकी परीक्षा – 25%
- सत्रान्तपरीक्षा – 50%
- सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 25%
    - पुस्तकालयकार्यम् – 5%
    - गृहकार्यम् - 5%
    - कक्षापरीक्षा – 10%
    - कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

अन्वितिसंख्या **विषयः** **होरा ४०**

१. छन्दोमञ्जरी

(क.) **प्रथमस्तबकः**

पद्यलक्षणं तद्भेदाश्च, वृत्तस्य भेदाः, अष्टगणनामनिर्देशः, जातिच्छेदोगणपरिचयः, यतिस्वरूपम्, समवृत्तादीनामुक्थादिसंज्ञाः।

(ख.) द्वितीयस्तबकः

माणवकम्, विद्युन्माला, इन्द्रवज्रा, उपेन्द्रवज्रा, वंशस्थम्, भुजङ्गप्रयातम्, तोटकम्, द्रुतविलम्बितम्, तामरसम्, मालती, वसन्ततिलका, मालिनी, पञ्चचामरम्, मन्दाक्रान्ता, हरिणी, शार्दूलविक्रीडितम्, स्रग्धरा।

२. **काव्यप्रकाशः (प्रथमोल्लासः)** – मङ्गलाचरणम्, काव्यप्रयोजनानि, काव्यस्य हेतवः, काव्यस्वरूपम्, काव्यस्य भेदाः

३. **काव्यप्रकाशः (अष्टमोल्लासः)** – गुणालङ्कारविवेकः, अलङ्कारलक्षणमुदाहरणञ्च, गुणानां भेदाः (माधुर्य्यम् ओजः प्रसादश्च)

४. **काव्यप्रकाशः (नवमोल्लासः)**

शब्दालङ्कारनिरूपणम् – वक्रोक्तिः, अनुप्रासः, यमकः, श्लेषः भेदाश्च

५. **काव्यप्रकाशः (दशमोल्लासः)**

अर्थालङ्कारनिरूपणम् – उपमा, उत्प्रेक्षा, रूपकः, अपह्नुतिः, समासोक्तिः, निदर्शना, दृष्टान्तः, विभावना, विशेषोक्तिः भेदाश्च, अर्थान्तरन्यासः भेदाश्च, स्वभावोक्तिः, संसृष्टिः, सङ्करः भेदाश्च ।

सन्दर्भग्रन्थाः -

१. काव्यप्रकाशः, डॉ० श्रीनिवास शास्त्री, साहित्यभण्डारः,सुभाष बाजार,मेरठ-२

२. अलङ्कारसर्वस्वम्, डॉ त्रिलोकीनाथ द्विवेदी, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी,

३. **छन्दोमञ्जरी,** डॉ ब्रह्मानन्दत्रिपाठी, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी

४. **वृत्तरत्नाकरः,** डॉ केदारभट्टः, मोतीलाल बनारसी दास, दिल्ली

५. **छन्दोमञ्जरी,** श्रीगङ्गादासप्रणीता, सुषमा ,सफला संस्कृत-हिन्दी व्याख्याकारः डॉ ब्रह्मानन्दत्रिपाठी, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१	पद्यलक्षणं तद्भेदाश्च, वृत्तस्य भेदाः	३,४,५
२	अष्टगणनामनिर्देशः, जातिच्छेदोगणपरिचयः	३,४,५
३	यतिस्वरूपम्, समवृत्तादीनामुक्थादिसंज्ञाः	३,४,५
४	माणवकम्, विद्युन्माला, इन्द्रवज्रा, उपेन्द्रवज्रा	३,४,५
५	वंशस्थम्, भुजङ्गप्रयातम्, तोटकम्, द्रुतविलम्बितम्	३,४,५
६	तामरसम्, मालती, वसन्ततिलका, मालिनी	३,४,५
७	पञ्चचामरम्, मन्दाक्रान्ता, हरिणी, शार्दूलविक्रीडितम्, स्रग्धरा	३,४,५
८-१४	मङ्गलाचरणम्, काव्यप्रयोजनानि, काव्यस्य हेतवः, काव्यस्वरूपम्, काव्यस्य भेदाः	१,२
१५-२०	गुणालङ्कारविवेकः, अलङ्कारलक्षणमुदाहरणञ्च, गुणानां भेदाः (माधुर्य्यम् ओजः प्रसादश्च)	१,२
२१-२५	वक्रोक्तिः, अनुप्रासः, यमकः, श्लेषः भेदाश्च	१,२
२६-४०	उपमा, उत्प्रेक्षा, रूपकः, अपह्नुतिः, समासोक्तिः, निदर्शना, दृष्टान्तः, विभावना, विशेषोक्तिः भेदाश्च, अर्थान्तरन्यासः भेदाश्च, स्वभावोक्तिः, संसृष्टिः, सङ्करः भेदाश्च ।	१,२

पाठ्यक्रम कूटक्रमाङ्कः - SKT326

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् – वेदान्तसार उपनिषच्च

श्रेयाङ्काः - 04 [एकः श्रेयाङ्कः व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यम् – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं वर्तते यत् वेदान्तसारग्रन्थस्य सामान्य परिचयः, वेदान्तदर्शनस्य प्रकरणग्रन्थरूपेन वेदान्तसारस्य उपयोगिता वर्णनम्, मूलतत्त्वविवेचनञ्च। कठोतैत्तिरीयोपनिषदोः सम्पूर्णपरिचयः, तत्त्वनिष्पादनञ्च । अपि च वर्तनामसन्दर्भे कठतैत्तिरीयोपनिषदां प्रासङ्गिकतायाः विवेचनम्।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

वेदान्तसारः

विभागः-क

१. वेदान्तदर्शनस्य सामान्यपरिचयः, मूलग्रन्थाः
२. प्रकरणग्रन्थः वेदान्तसारः।

विभागः-ख

१. अनुबन्धचतुष्टयम् , साधनचतुष्टयम्
२. अध्यारोपः
३. अज्ञानस्य शक्तिद्वयम्- १.आवरणम् २.विक्षेपः
४. जगतः उत्पत्तिक्रमः
५. पञ्चीकरणम्
६. महाप्रपञ्चनिरूपणम्
७. अपवादः निरूपणम्
८. 'तत्त्वमसि' महावाक्यस्य निरूपणम्

९. भागलक्षणा
१०. श्रवण-मनन-निदिध्यासनम्
११. निर्विकल्पकसमाधिः
१२. जीवन्मुक्तिः, विदेहमुक्तिः

कठोपनिषद्

विभागः- क

१. उपनिषदः सामान्यपरिचयः
२. ब्रह्मप्रतिपादकाः ग्रन्थाः उपनिषदः

विभागः-ख

१. वाजश्रवसः दानं, नचिकेतसः शङ्का, पितृपुत्रयोः संवादः
२. यमस्य प्रलोभनं , यमस्य त्रीणि वराणि
३. आत्मस्वरूपनिरूपणम्
४. शरीरादि सम्बन्धात् आत्मनः रथादि रूपता , विवेकिनां परमपदप्राप्तिः
५. इन्द्रियादि तारतम्यम् , आत्मनः सूक्ष्मबुद्धिग्राह्यता

विभागः-ग

१. आत्मदर्शने विघ्नः- इन्द्रियाणां बहिर्मुखता।
२. अग्नौ ब्रह्मदृष्टिः, भेददृष्टेः निन्दा
३. हृदयपुण्डरीकस्थं ब्रह्म, अभेददर्शनस्य कर्तव्यता।
४. ब्रह्मानुसन्धानम् ,देहस्थ आत्मा एव जीवनम्।
५. गुह्य ब्रह्मोपदेशः ,आत्मा उपाधिः, आत्मदर्शी हि नित्यसुखी
६. संसाररूपः अश्वत्थवृक्षः, ईश्वरज्ञाने अमरत्व प्राप्तिः
७. स्थानभेदे भगवद्दर्शने तारतम्यम् , आत्मज्ञानस्य प्रकारः प्रयोजनश्च, परमपदप्राप्तिः।

तैत्तिरीयोपनिषद्

१. तैत्तिरीयोपनिषदः सामान्यपरिचयः, शिक्षायाः व्याख्या
२. संहितोपासना ,व्याहृतिरुपब्रह्मणः उपासना
३. हृदयाकाश वर्णनम् , पाङ्क्तरूपेण ब्रह्मणः उपासना।
४. ओंकारोपासना, त्रिंशङ्कोर्वेदानुवचनम्।
५. वेदाध्यनान्तरम् आचार्याणां शिष्यान् प्रति उपदेशः।

विभागः-ख

१. अन्नस्य महिमा, प्राणमयकोशवर्णनम्।
२. प्राणस्य महिमा, विज्ञानस्य महिमा, आनन्दमयकोशवर्णनम्।
३. ब्रह्मणः सुकृतता-आनन्दरूपता वर्णनम्, ब्रह्मानन्दस्य निरतिशयत्वम्

विभागः- ग

१. वरुणस्य ब्रह्मोपदेशः, अन्नं ब्रह्मेति प्राणः, ब्रह्मेति मनः ब्रह्मेति
२. विज्ञानं ब्रह्मेति , आनन्दः ब्रह्मेति
३. अन्नब्रह्मणः उपासनायाः फलम्, ब्रह्मवेत्तृद्वारा सामगानम्

सन्दर्भग्रन्थसूची

१. वेदान्तसारः, चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्टान, दिल्ली

२. ईशादि नौ उपनिषद् (शाङ्करभाष्य सहितम्) , गीता प्रेस, गोरखपुर

व्याख्यानयोजना

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१	वेदान्तदर्शनस्य सामान्यपरिचयः, मूलग्रन्थाः (वेदान्तसारः)	१
२	प्रकरणग्रन्थः वेदान्तसारः	१
३	अनुबन्धचतुष्टयम् , साधनचतुष्टयम्	१
४	अध्यारोपः	१
५	अज्ञानस्य शक्तिद्वयम्- १.आवरणम् २.विक्षेपः	१
६	जगतः उत्पत्तिक्रमः	१
७	पञ्चीकरणम्	१
८	महाप्रपञ्चनिरूपणम्	१
९	अपवादः निरूपणम्	१
१०	'तत्त्वमसि' महावाक्यस्य निरूपणम्	१
११	भागलक्षणा	१
१२	श्रवण-मनन-निदिध्यासनम्	१
१३	निर्विकल्पकसमाधिः	१
१४	जीवन्मुक्तिः ,विदेहमुक्तिः	१
१५	उपनिषदः सामान्यपरिचयः (कठोपनिषद्)	२
१६	ब्रह्मप्रतिपादकाः ग्रन्थाः उपनिषदः	२
१७	वाजश्रवसः दानं, नचिकेतसः शङ्का, पितृपुत्रयोः संवादः	२
१८	यमस्य प्रलोभन , यमस्य त्रीणि वराणि १९ आत्मस्वरूपनिरूपणम् २	२
२०	शरीरादि सम्बन्धात् आत्मनः रथादि रूपता , विवेकिनां परमपदप्राप्तिः	२
२१	इन्द्रियादि तारतम्यत् , आत्मनः सूक्ष्मबुद्धिग्राह्यता	२
२२	इन्द्रियादि तारतम्यता , आत्मनः सूक्ष्मबुद्धिग्राह्यता	२
२३	आत्मदर्शने विघ्नः- इन्द्रियाणां बहिर्मुखता	२
२४	अग्निस्थ अग्नौ ब्रह्मदृष्टिः, भेददृष्टेः निन्दा	२
२५	हृदयपुण्डरीकस्य ब्रह्म, अभेददर्शनस्य कर्तव्यता	२
२६	ब्रह्मानुसन्धानम् ,देहस्य आत्मा एव जीवनम्	२
२७	गुह्य ब्रह्मोपदेशः ,आत्मा उपाधिः, आत्मदर्शी हि नित्यसुखी	२
२८	संसाररुपः अश्वत्थवृक्षः, ईश्वरज्ञाने अमरत्व प्राप्तिः	२
२९	स्थानभेदे भगवद्दर्शने तारतम्य , आत्मज्ञानस्य प्रकारः प्रयोजनश्च,	२

	परमपदप्राप्तिः	
३०	तैत्तिरीयोपनिषदः सामान्यपरिचयः, शिक्षायाः व्याख्या (तैत्तिरीयोपनिषद्)	२
३१	संहितोपासना ,व्याहृतिरुपब्रह्मणः उपासना	२
३२	हृदयाकाशावर्णनम् , पाङ्क्तरुपेण ब्रह्मणः उपासना।	२
३३	ओंकारोपासना, त्रिंशङ्कोवेदानुवचनम्	२
३४	वेदाध्यनान्तरम् आचार्याणां शिष्यान् उपदेशः।	२
३५	अन्नस्य महिमा, प्राणमयकोशवर्णनम्।	२
३६	प्राणस्य महिमा, विज्ञानस्य महिमा, आनन्दमयकोशवर्णनम्	२
३७	ब्रह्मणः सुकृतता-आनन्दरुपता वर्णनम्, ब्रह्मानन्दस्य निरतिशयत्वम्	२
३८	वरुणस्य ब्रह्मोपदेशः, अन्नं ब्रहेति प्राणः, ब्रह्मेति मनः ब्रह्मेति	२
३९	विज्ञानं ब्रह्मेति , आनन्दः ब्रह्मेति	२
४०	अन्नब्रह्मणः उपासनायाः फलम्, ब्रह्मवेत्ताद्वारा सामगानम्	२

पाठ्यक्रम कूटक्रमाङ्कः- SKT-327 **कक्षा – स्नातकोत्तर-चतुर्थ-सत्रम्**

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम्- साङ्ख्यकारिका तर्कसंग्रहश्च **क्रेडिट- 4**

क्रेडिट :04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – छात्रान् भारतीयदर्शनशास्त्रस्य परिचयः प्रदानम्। सांख्यशास्त्रस्य परिचयः प्रदानम्। सांख्यपरम्परायाः परिचयः प्रदानम्। सांसारिक-दुःखत्रयस्य अवबोधनम्। सरलतया सरसतया न्याय-वैशेषिक दर्शनस्य प्रतिपाद्यविषयस्य विवेचनम्। छात्राणां चिन्तनशक्तेः आध्यात्मिकशक्तेः तर्कशक्तेः विकासः भविष्यति।
उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(क) माध्यमिकी परीक्षा – 25%
(ख) सत्रान्तपरीक्षा – 50%
(ग) सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%

- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

१. साङ्ख्यकारिका-

- ☞ साङ्ख्यपरम्परा आचार्याश्च
- ☞ ग्रन्थपरिचयः
- ☞ त्रिविधदुःखनिरूपणम्
- ☞ तत्त्वमीमांसा- पुरुषः, प्रकृतिः, विकृतिः (५ ज्ञानेन्द्रियाणि, ५ कर्मेन्द्रियाणि, १ मनः, ५ महाभूतानि च), प्रकृति-विकृतिः (,महत् तत्त्वम्, अहङ्कारः, ५ तन्मात्रा।)
- ☞ सत्कार्यवादः / कार्य-कारण-सिद्धान्तः
- ☞ प्रमाणविवेचनम्- प्रत्यक्षप्रमाणम्, अनुमानप्रमाणम्, शब्दप्रमाणम्
- ☞ प्रत्ययसर्गः
- ☞ कैवल्यम्/ अपवर्गः/ मोक्षः

२. तर्कसंग्रहः

- ☞ कारणस्य भेदाः- समवायिकारणम्, असमवायिकारणम्, निमित्तकारणञ्च
- ☞ प्रमाणानि- (प्रत्यक्षम्, अनुमानम्, उपमानम्, शब्दः)
- ☞ प्रत्यक्षप्रमाणस्य लक्षणम्
- ☞ सन्निकर्षस्य लक्षणं तस्य भेदाश्च
- ☞ अनुमानपरिच्छेदः (अनुमान लक्षणम्, अनुमिति लक्षणम्, परामर्शस्य लक्षणम्, व्याप्तिः, अनुमानं द्विविधम् (स्वार्थं परार्थं च), पञ्चाऽवयवाः, हेत्वाभासाः)
- ☞ उपमानप्रमाणस्य लक्षणम्
- ☞ शब्दप्रमाणस्य लक्षणम्

सन्दर्भग्रन्थाः-

१. साङ्ख्यकारिका. सुधांशु कुमार षड़ंङ्गी (व्याख्याकार). चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी, २०१३.

२. साङ्ख्यकारिका. ईश्वरकृष्ण. थानेचन्द्र उपेति (व्याख्याकार). माठरवृत्ति संस्कृत एवं प्रबोधिनी हिन्दी व्याख्या सहित. चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, नई-दिल्ली.

३. साङ्ख्यकारिका. ईश्वरकृष्णविरचित. साङ्ख्यतत्त्वकौमुदी सहित, श्रीवाचस्पतिमिश्रविरचित सारबिधिनी संस्कृतव्याख्या सहित. चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, नई-दिल्ली.

४. तर्कसंग्रहः. श्रीमदन्नम्भट्टविरचितः. गोविन्दाचार्यः (सम्पादकः). चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी, २०१३.

५. तर्कसंग्रहः. अन्नम्भट्टविरचितः. बालशास्त्री (सम्पादक). न्यायबोधिनी-पदकृत्य-बालमनोरमा-टीका एवं सरलाख्य-भाषाटीका सहित. चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, नई-दिल्ली.

६. Tarksangraha. Annambhatta. S. KuppuswamiShastri. Chaukhamba Sanskrit Pratishthan.

७. दर्शनशास्त्रस्येतिहासः. ज्वालाप्रसाद गौड (सम्पादक), संस्कृत- शशिबाला गौड़. चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन.

८. साङ्ख्यकारिका. सुधांशु कुमार षड़ङ्गी (व्याख्याकार). चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी, २०१३.

९. साङ्ख्यकारिका. ईश्वरकृष्ण. थानेचन्द्र उपेति (व्याख्याकार). माठरवृत्ति संस्कृत एवं प्रबोधिनी हिन्दी व्याख्या सहित. चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, नई-दिल्ली.

१०. साङ्ख्यकारिका. ईश्वरकृष्णविरचित. साङ्ख्यतत्त्वकौमुदी सहित, श्रीवाचस्पतिमिश्रविरचित सारबिधिनी संस्कृतव्याख्या सहित. चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, नई-दिल्ली.

११. तर्कसंग्रहः. श्रीमदन्नम्भट्टविरचितः. गोविन्दाचार्यः (सम्पादकः). चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी, २०१३.

१२. तर्कसंग्रहः. अन्नम्भट्टविरचितः. बालशास्त्री (सम्पादक). न्यायबोधिनी-पदकृत्य-बालमनोरमा-टीका एवं सरलाख्य-भाषाटीका सहित. चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, नई-दिल्ली.

१३. Tarksangraha. Annambhatta. S. Kuppuswami Shastri. Chaukhamba Sanskrit Pratishthan.

१४. दर्शनशास्त्रस्येतिहासः. ज्वालाप्रसाद गौड (सम्पादक), संस्कृत- शशिबाला गौड़. चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन.

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
सांख्यकारिका		
१-२	साङ्ख्यपरम्परा आचार्याश्च	१,२,३,७
३	ग्रन्थपरिचयः	१,२,३,७
४-५	त्रिविधदुःखनिरूपणम्	१,२,३,७
६,७,८,९	तत्त्वमीमांसा- पुरुषः, प्रकृतिः, विकृतिः (५ ज्ञानेन्द्रियाणि, ५ कर्मेन्द्रियाणि, १ मनः, ५ महाभूतानि च।), प्रकृति-विकृतिः (,महत् तत्त्वम्, अहङ्कारः, ५ तन्मात्रा।)	१,२,३,७
१०-११	सत्कार्यवादः / कार्य-कारण-सिद्धान्तः	१,२,३,७
१२,१३,१४	प्रमाणविवेचनम्- प्रत्यक्षप्रमाणम्, अनुमानप्रमाणम्, शब्दप्रमाणम्	१,२,३,७
१५,१६,१७	प्रत्ययसर्गः	१,२,३,७
१८,१९,२०	कैवल्यम्/ अपवर्गः/ मोक्षः	१,२,३,७
तर्कसंग्रहः		
२१	तर्कसंग्रहस्य अन्नभट्टस्य च परिचयः	४,५,६,७
२२,२३,२४,२५	सप्तपदार्थाः,	४,५,६,७
२६,२७,२८	कारणस्य भेदाः- समवायिकारणम्, असमवायिकारणम्, निमित्तकारणञ्च	४,५,६,७
२९	प्रमाणानि- (प्रत्यक्षम्, अनुमानम्, उपमानम्, शब्दः)	४,५,६,७
३०	प्रत्यक्षप्रमाणस्य लक्षणम्	४,५,६,७

३१-३२	सन्निकर्षस्य लक्षणं तस्य भेदाश्च	४,५,६,७
३३,३४,३५,३६	अनुमानपरिच्छेदः (अनुमान लक्षणम्, अनुमिति लक्षणम्, परामर्शस्य लक्षणम्, व्याप्तिः, अनुमानं द्विविधम् (स्वार्थं परार्थं च), पञ्चाऽवयवाः, हेत्वाभासाः)	४,५,६,७
३७-३८	उपमानप्रमाणस्य लक्षणम्	४,५,६,७
३९-४०	शब्दप्रमाणस्य लक्षणम्	४,५,६,७

पाठ्यक्रमकूटः - SKT352 **(कक्षा – स्नातकोत्तर चतुर्थः) (विशेषज्ञता साहित्यम्)**
पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम्- नाट्यशास्त्रम्

श्रेयाङ्काः :04 [एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः नाट्यशास्त्रस्य नाट्यशास्त्रीयतत्त्वानां च परिचयप्रदानेन सहैव नाट्यमण्डपस्य निर्माणविषये गभीराध्ययनाय अवसरप्रदानमस्ति ।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(क) माध्यमिकी परीक्षा – 25%
(ख) सत्रान्तपरीक्षा – 50%
(ग) सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%
(घ) पुस्तकालयकार्यम् – 5%
(ङ) गृहकार्यम् - 5%
(च) कक्षापरीक्षा – 10%
(छ) कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

<u>विषयान्तर्वस्तु</u>

1. प्रथमोऽध्यायः

- ☞ भरतमुनेः वंशस्य कृतीनाञ्च परिचयः
- ☞ मङ्गलाचरणम्
- ☞ नाट्यशास्त्रस्योत्पत्तिः
- ☞ नाट्यवेदोत्पत्ति- लक्षण-प्रयोगाः
- ☞ त्रेतायुगधर्माः नाट्यवेदस्यनिर्माणञ्च
- ☞ भरतेन स्वशतपुत्रेभ्यो नाट्यस्याध्यापनम्
- ☞ वृत्तिचतुष्टयम्
- ☞ वृत्तेरावश्यकता-योजना-भेदाश्च
- ☞ इन्द्रध्वजयज्ञे दैत्यपराजयः
- ☞ नाट्यप्रयोगे विघ्नाः
- ☞ जर्जरसमुद्भवः
- ☞ नाट्यमण्डपनिर्माणम्
- ☞ नाट्यस्वरूपं नाट्यस्तुतिश्च
- ☞ रङ्गपूजनमहत्त्वम्

2. **द्वितीयोऽध्यायः**

- ☞ नाट्यमण्डपनिर्माणविषये मुनीनां प्रश्नः
- ☞ प्रेक्षागृहस्य निर्माणं सन्निवेशश्च
- ☞ सूत्रप्रसारणविधिः
- ☞ स्तम्भानां स्थापनविधिः
- ☞ चतुरस्रनाट्यगृहलक्षणम्

सन्दर्भग्रन्थाः-

१. नाट्यशास्त्र, व्रजमोहन चतुर्वेदी,विद्यानिधिप्रकाशन, दिल्ली ।
२. भारतीय नाट्यपरम्परा और अभिनयदर्पण, वाचस्पति गैरोला,चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी ।
३. नाट्यशास्त्रप्रदीपः, डा. नरेश झा. चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी ।
४. नाट्यशास्त्र का इतिहास, डा. पारस नाथ द्विवेदी, चौखम्बासंस्कृतप्रतिष्ठान,वाराणसी ।
५. The Natya Shastra, Manamohan Ghosh, Asiatic Society Of Bengal.
६. भारतीयसाहित्यशास्त्र एवं काव्यालंकार, भोलाशंकरव्यास, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी ।
७. संस्कृतवाङ्मय का बृहद् इतिहास, आचार्य बलदेव उपाध्याय, उत्तरप्रदेशसंस्कृतसंस्थान, लखनऊ ।
८. संस्कृतसाहित्य का इतिहास,प्रीतिप्रभागोयल, राजस्थानी ग्रन्थागार, जोधपुर.
९. नाट्यशास्त्रीयप्रयोगविज्ञानम्, डा. रामजी उपाध्याय, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी ।

व्याख्यानयोजना –

व्याख्यानानां संख्या	व्याख्यानानां विषयाः	निर्धारितग्रन्थाः
१-२-३-४	नाट्यशास्त्रस्यस्य सामान्यः परिचयः ।	1,2,3,4,9

५-६	भरतमुनेः वंशस्य कृतीनाञ्च परिचयः।	1,2,3,4,9
७-८-९	मङ्गलाचरणम् नाट्यशास्त्रस्योत्पत्तिः	1,2,3,4,9
१०-११-१२	नाट्यवेदोत्पत्ति- लक्षण-प्रयोगाः	1,2,3,4,9
१३-१४-१५	त्रेतायुगधर्माः नाट्यवेदस्यनिर्माणञ्च भरतेन स्वशतपुत्रेभ्यो नाट्यस्याध्यापनम्	1,2,3,4,9
१६-१७-१८-१९	वृत्तिचतुष्टयम् वृत्तेरावश्यकता-योजना-भेदाश्च	1,2,3,4,9
२०-२१-२२	इन्द्रध्वजयज्ञे दैत्यपराजयः नाट्यप्रयोगे विघ्नाः	1,2,3,4,9
२३-२४-२५	जर्जरसमुद्भवः नाट्यमण्डपनिर्माणम्	1,2,3,4,9
२६-२७-२८	नाट्यस्वरूपं नाट्यस्तुतिश्च रङ्गपूजनमहत्त्वम्	1,2,3,4,9
२९-३०	नाट्यमण्डपनिर्माणविषये मुनीनां प्रश्नः प्रेक्षागृहस्य निर्माणं सन्निवेशश्च	1,2,3,4,9
३१-३२-३३	सूत्रप्रसारणविधिः	**1,2,3,4,9**
३४-३५-३६	स्तम्भानां स्थापनविधिः चतुरस्रनाट्यगृहलक्षणम्	1,2,3,4,9
३७-३८-३९-४०-४१	**शिक्षकनियंत्रितगतिविधयः**	

पाठ्यक्रमकूटः - SKT353 **(कक्षा – स्नातकोत्तर चतुर्थः) (विशेषज्ञता साहित्यम्)**

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम्- अलङ्कारशास्त्रम्

श्रेयाङ्काः :04 [एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः अलङ्कारशास्त्रस्य बोधेन सहैव नूतनकाव्यसर्जनकौशलस्य विकाससम्पादनेन नाट्यशास्त्रीयसिद्धान्तानाञ्च परिचयप्रदानेन सहैव संस्कृतवाङ्मयस्य अत्यन्तं विस्तृतसाहित्यस्य परिचयप्रदानपूर्वकं अस्माकं काव्यशास्त्रीयपरम्पराणां विषये गभीराध्ययनाय विश्लेषणाय च अवसरप्रदानमस्ति ।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

- माध्यमिकी परीक्षा – 25%
- सत्रान्तपरीक्षा – 50%
- सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 25%
    - पुस्तकालयकार्यम् – 5%
    - गृहकार्यम् - 5%
    - कक्षापरीक्षा – 10%
    - कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

१. मङ्गलाचरणरणम् (वंशपरिचयः कृतिपरिचयश्च)
- काव्यस्य लक्षणम्
- मम्मटलक्षणे दोषदर्शनम्
- साहित्यदर्पणोक्ते लक्षणे दोषः

२. काव्यकारणम्
- प्रतिभा
- काव्यभेदाः (उत्तमोत्तमकाव्यम्)
- उत्तमोत्तमकाव्यविमर्शः
- उत्तमकाव्यम्
- मध्यमकाव्यम्
- अधमकाव्यम्
- मम्मटोक्तकाव्यभेदावलोकनम्

३. रसः
- रससूत्रस्य व्याख्याः
- गुणपरिचयः

सन्दर्भग्रन्थाः –

१. रसगंगाधरः, व्याख्याकारः, प० मदनमोहन झा, चौखम्बाविद्याभवनवाराणसी

२. रसगंगाधरः, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, ई पुस्तकालयः

३. रसगंगाधरः, मधुसूदनविभूतिः, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, ई पुस्तकालयः

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयाः	निर्धारितपुस्तकानि
१-१०	काव्यस्य लक्षणम्, मम्मटलक्षणे दोषदर्शनम् साहित्यदर्पणोक्ते लक्षणे दोषः	१,३,४
११-३०	प्रतिभा, काव्यभेदाः (उत्तमोत्तमकाव्यम्), उत्तमोत्तमकाव्यविमर्शः, उत्तमकाव्यम्, मध्यमकाव्यम्, अधमकाव्यम् मम्मटोक्तकाव्यभेदावलोकनम्	१,२,३
३१-४०	रससूत्रस्य व्याख्याः, गुणपरिचयः	१,२,३

(कक्षा – स्नातकोत्तर चतुर्थः) **(विशेषज्ञता व्याकरणम्)**

पाठ्यक्रम कोड – **362** **क्रेडिट** (श्रेयाङ्काः) - 4

पाठ्यक्रम नाम – **महाभाष्यम्** **कक्षा** – एम० ए० चतुर्थ

श्रेयाङ्काः - 04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यम् - पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं महाभाष्याध्ययनद्वारा व्याकरणस्य केषाञ्चित् शब्दादीनां दार्शनिकतत्वानां ज्ञानप्रदानेन सहैव प्रत्याहारविषयकविशिष्टज्ञानस्य अवसरप्रदानमस्ति ।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

1 पस्पशाह्निकम् –

शब्दानुशासनम्, शब्दस्वरूपम्, ध्वनेः शब्दत्वम्, शब्दानुशासनस्य प्रयोजनानि ।
सिद्धे शब्दार्थसम्बन्धे, शास्त्रेण धर्मनियमः, ज्ञाने धर्मः उत प्रयोगे, प्रयोगे सर्वलोकस्य ।
शब्दाप्रतिपत्तिः, शब्दे ल्युडर्थः, लक्ष्यलक्षणे व्याकरणम्, वृत्तिसमवायार्थः उपदेशः ।
आकृत्युपदेशात्सिद्धम्, लिङ्गार्था तु प्रत्यापत्तिः इत्यादि समग्रं पस्पशाह्निकम् ।

2 प्रत्याहाराह्निकम् –

अ इ उ ण् ॥ ऋलृक् ॥ एओङ् ॥ ऐऔच् ॥ हयवरट् ॥ लण् ॥ ञमङणनम् ॥ झभञ् ॥

व्याख्यानयोजना ३६२

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयाः	निर्धारितपुस्तकानि
१	शब्दानुशासनम्	१,३,४
२	शब्दस्वरूपम्,ध्वनेः शब्दत्वम्	१,२,३
३,४,५,६,७,८,९,१०	शब्दानुशानस्य प्रयोजनानि	१,२,३
११,१२	सिद्धे शब्दार्थसम्बन्धे	१,२,३
१३,१४	शास्त्रेण धर्मनियमः	१,२,३
१५	ज्ञाने धर्मः उत प्रयोगे	१,२,३
१६	प्रयोगे सर्व लोकस्य	१,२,३
१७	शब्दाप्रतिपत्तिः	१,२,३
१८	शब्दे ल्युडर्थः	१,२,३
१९	लक्ष्यलक्षणे व्याकरणम्	१,२,३
२०	वृत्तिसमवायार्थाः	१,३
२१	आकृत्युपदेशात्सिद्धम्	२,३
२२	लिङ्गार्था तु प्रत्यापत्तिः	१,२,३
२३,२४,२५,२६	अ इ उ ण्	१,२,३
२७,२८,२९	ऋलृक्	१,२,३
३०,३१	एओङ्	१,३
३२,३३	ऐऔच्	१,३
३४,३५,३६,३७	हयवरट्	१,३
३८	लण्	२,३
३९	ञमङणनम्	१,२,३
४०	झभञ्	१,२,३

पाठ्यक्रम कूटक्रमाङ्कः 363 क्रेडिट – ४ (कक्षा – स्नातकोत्तर चतुर्थः) (विशेषज्ञता व्याकरणम्)

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम्- व्याकरणदर्शनं भाषाविज्ञानञ्च

श्रेयाङ्काः :04 [एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः व्याकरणदर्शनस्य भाषाविज्ञानस्य च मूलभूततत्त्वानां परिचयप्रदानेन सहैव वाचः प्रवृत्तिविषये विविदिषूणां सर्वाः जिज्ञासाः यथायथं शमयितुं गभीराध्ययनाय अवसरप्रदानमस्ति।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(क) माध्यमिकी परीक्षा – 25%
(ख) सत्रान्तपरीक्षा – 50%
(ग) सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%
(घ) पुस्तकालयकार्यम् – 5%
(ङ) गृहकार्यम् - 5%
(च) कक्षापरीक्षा – 10%
(छ) कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

<u>विषयान्तर्वस्तु</u>

१ प्रथमः भागः -

शब्दब्रह्मणः स्वरूपं तत्प्राप्तेरुपायश्च, व्याकरणाध्ययनस्य प्रयोजनानि, व्याकरणरचनायाः हेतुः, आगमप्रमाणस्य सिद्धिः, अभ्यासादृष्टप्रमाणयोः सिद्धिः, आर्षज्ञानस्य माहात्म्यम्, द्वौ शब्दात्मानौ, शब्देषु विविधधर्मसमावेशः, बोधकत्वनिर्णयः।

२ द्वितीयो भागः -

स्वं रूपमिति सूत्रव्याख्यानम्, मीमांसकानां शब्दैकत्वम्, वैयाकरणानां वाक्यैकत्वम्, वृत्तिभेदः, प्राकृतध्वनेः स्फोटा भिव्यञ्जकत्वम्, अभिव्यक्तिवादिनां मतत्रयम्, वाक्येषु पदप्रतीतिः, क्रमशः वर्णपदवाक्यग्रहणे हेतुः, स्फोटविषये वादबाहुल्यम्।

३ तृतीयः भागः -

स्फोटे प्राकृतध्वनिकालस्य प्रतीतिः, नैयायिकमते ध्वनिस्फोटस्वरूपम्, शब्दतत्त्वसन्दर्भे मतभेदः, ज्ञानस्य शब्दभावापत्तिः, शब्दस्य सार्वत्रिकः अनुगमः, वाग्रूपतायाः सर्वत्रानुगमः, शब्दसर्वव्यापकता, शब्दब्रह्मणः प्राप्तेरुपायः।

४ चतुर्थो भागः -

वेदमूलकत्वात् व्याकरणप्रामाण्यम्, धर्माचारागमानां वेदमूलकत्वम्, वेदाविरुद्धः तर्कः प्रमाणम्, साधुशब्देषु पुण्यजनकत्वम् व्याकरणं त्रय्या वाचः परं पदम्, वेदप्रामाण्यम्, व्याकरणेन वाङ्मलशुद्धिः, अपभ्रंशप्रतिपादनम्।

सन्दर्भग्रन्थाः -

१ वाक्यपदीयम्, अम्बाकर्त्रीव्याख्या, रघुनाथशर्मा, सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी।
२ वाक्यपदीये ब्रह्मकाण्डस्य समीक्षा व्याख्या च, डारामनारायणदासः., राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम् गरलीपररसरः।
३ वाक्यपदीयम्, शिवशङ्करः अवस्थी, चौखम्बाविद्याभवनम्, वाराणसी।
४ Vakyapadiya of Bhartrihari with the commentary of Helaraj, के.ए.सुब्रह्मण्य अय्यर, पुणे।
५ वाक्यपदीयम्, संस्कृत एवं हिन्दी अनुवाद, प्रो.हरिनारायण तिवारी, चौखम्बा संस्कृतसीरीज्
६ संस्कृतव्याकरण साहित्य का इतिहास, पं. युधिष्ठिरमीमांसक, रामलालकपूरट्रस्ट् झज्जर्, हरियाणा।

व्याख्यानयोजना –

व्याख्यानानां संख्या	व्याख्यानानां विषयाः	निर्धारितग्रन्थाः
१-२-३	वाक्यपदीयस्य सामान्यः परिचयः ।	१,२,३,४,५,६
४-५-६	शब्दब्रह्मणः स्वरूपं तत्प्राप्तेरुपायश्च, व्याकरणाध्ययनस्य प्रयोजनानि	१,२,३,४,५
७-८-९	व्याकरणरचनायाः हेतुः, आगमप्रमाणस्य सिद्धिः	१,२,३,४,५
१०-११-१२	अभ्यासादृष्टप्रमाणयोः सिद्धिः, आर्षज्ञानस्य माहात्म्यम्	१,२,३,४,५
१३-१४-१५	द्वौ शब्दात्मानौ, शब्देषु विविधधर्मसमावेशः	१,२,३,४,५
१६-१७-१८	बोधकत्वनिर्णयः, स्वं रूपमिति सूत्रव्याख्यानम्	१,२,३,४,५
१९-२०-२१	मीमांसकानां शब्दैकत्वम्, वैयाकरणानां वाक्यैकत्वम्	१,२,३,४,५
२२-२३-२४	वृत्तिभेदः, प्राकृतध्वनेः स्फोटाभिव्यञ्जकत्वम्, अभिव्यक्तिवादिनां मतत्रयम्	१,२,३,४,५
२५-२६-२७	वाक्येषु पदप्रतीतिः, क्रमशः वर्णपदवाक्यग्रहणे हेतुः, स्फोटविषये वादबाहुल्यम्	१,२,३,४,५
२८-२९-३०	स्फोटे प्राकृतध्वनिकालस्य प्रतीतिः, नैयायिकमते	१,२,३,४,५

	ध्वनिस्फोटस्वरूपम्, शब्दतत्त्वसन्दर्भे मतभेदः	
३१-३२-३३	ज्ञानस्य शब्दभावापत्तिः, शब्दस्य सार्वत्रिकः अनुगमः, वाग्रूपतायाः सर्वत्रानुगमः, शब्दसर्वव्यापकता, शब्दब्रह्मणः प्राप्तेरुपायः।	१,२,३,४,५
३४-३५-३६	वेदमूलकत्वात् व्याकरणप्रामाण्यम्, धर्माचारागमानां वेदमूलकत्वम्, वेदाविरुद्धः तर्कः प्रमाणम्	१,२,३,४,५
३७-३८-३९-४०	साधुशब्देषु पुण्यजनकत्वम्व्याकरणं , त्रय्या वाचः परं पदम्, वेदप्रामाण्यम्, व्याकरणेन वाङ्मलशुद्धिः, अपभ्रंशप्रतिपादनम्।	१,२,३,४,५